

XIX а. соңыу – XX а. башы кырымтатар эдебиятында «татар» этнонимининъ къулланылмасы

*Нариман Абдульватапов
Февзи Якубов адына Кырым музейдислик
ве педагогика университети*

Аннотация. Макъаледе XIX а. соңыу – XX а. башы кырымтатар эдебиятында «кырымтатар» манасында «татар» этноними ве онынънен багълы сёз ве сёз бирикмелерининъ къулланылмасы мевзузында кечирильген ильмий теткъикъатнынъ нетиджелери такъдим олунға. Иш девамында мезкюр девирнинъ deerlik бутюн энъ муим музэлифлерининъ назм, несир ве драматургия эсерлери көздөн кечирильди. Теткъикъатнынъ нетиджелери косътере ки, мезкюр эдебиятта «кырымтатар» манасында, күчюк истисналар иле, анджакъ «татар» этноними ве онынъ иле багълы сёз ве сёз бирикмелери къулланылды ве бу ал девирнинъ deerlik бутюн музэлифлерине аиттири.

Анахтар сёзлер: кырымтатар эдебияты, татарлар, татар.

XIX а. соңыу – XX а. башы деври – кырымтатар эдебиятынынъ чокъ асырлық тарихынънъ, ич шубесиз, энъ муим девирлеринден бири, бельки де энъ муимидир. Кырымтатар эдебияты тарихында бунъа бенъзер ич бир девир олмады ки, 20–25-йыллық къыскъа бир дёнемде онларнен там манада классиклер, бир де там манада миллий эдебиятнынъ классиклери бир арада яшап фаалиетте булунсын.

Иште, бу девирнинъ бутюн энъ белли музэлифлерининъ чешитли жанрларда (назм, несир, драма) язылгъан эсерлернинъ талили косътере ки, «татар(лар)» этноними, ондан япылгъан «Татарлық» ве «татарджа» сёзлери, бир де «татар юрду», «татар халкъы», «татар кою», «татар адетлери» киби бир чокъ сёз бирикмелери аман-аман бутюн шу эдиплернинъ, ве ильк эвеля, оларнынъ энъ белли эсерлеринде кечмекте. И. Гаспринский ве С.-А. Озенбашлыдан башлап, У. Ипчи ве Дж. Гъафаргъа баргъандже – «татар» этноними deerlik эр кеснинъ эсерлеринде булуна, базы музэлифлер исе оны айрыджа сыйкъ къулланана.

Эльбетте, мисаль, буюк къырымтатар маарифчиси, муаррир ве языджы И. Гаспринскийнинь бу этнонимге нисбетен хусусий, даа дөгърусы – мен-фий бакъышы бар эди. Амма, о не къадар «татар» сёзюни къабул этмесе де, озын яратылганлыгъында, – эм бедий, эм де публицистик эсерлерде, – оны, истер-истемез, дефаларджа къулланмагъа меджбур олгъан эди [4; 11; 22; 28; 29]. Даа бир меракълы хусус: И. Гаспринский озын фикринде не къадар исрар этсе де, онынъ бакъышы башкъа муэллифлерге, базы бир истисна иле, пек де тесир этмегендир. Эр алда, эсерлернинь озюнде шу тесирни корымек кучтири. Истиналарны биле алсакъ, мисаль А. С. Айвазовынъ эсерлерини, оларда да «татар» ве «Къырым татары» келимелерининь сыкъысъкъ къулланылганыны кореджекмиз.

Эсас мевзугъа кечмезден эвель, шуны да къайд этмелимиз ки, бу меселеге дикъкъат, артыкъ, чекильген эди ве бунынъ нетиджесинде озын вакътында базы бир кучюк антологиялар биле дюнья юзю корыген эди. Лякин бу киби неширлер ичюн ялынъыз айры муэллифлернинь айры манзум эсерлери сечильген эди, мевзу там манада ильмий бир янашув иле, кениш ве этрафлы бир шекильде эльге ич алымагъан эди. Бунъа къаршылыкъ, ашагъыда нетиджелери теклиф этильген теткъикъат ичюн анылгъан девирнинъ deerlik бутюн энъ муим муэллифлерининь (топлам оларакъ, йигирми исим) аман-аман бутюн билинген эсерлери козъден кечирильген ве шу эсерлерде расткельген «татар» этноними иле алякъалы бутюн мисаллер, бир джедвельге алынып, талиль олунгъандыр.

Бу ерде шуны да къайд этер эдик ки, бу мевзу боюнджака ишни девам этмек мумкун, чонки чешитли себеплерден долайы, ич шубесиз, базы бир эсерлер бу теткъикъатнынъ тышында къалгъандыр (бир чокъ эсерлернинъ такъдири, затен, белли дегиль). Объективлик ичюн, бу киби эсерлер де тапылмалы ве теткъикъ этильмелидир.

Даа бир хусус: теткъикъат девамында ялынъыз «татар» этноними ве ондан мейдангъа кельген сёз ве сёз бирикмeleri дегиль, «Къырымлы» ве «къырымтатар» келимелери де бакъылды. Амма бойле мисаллер сонъ дөредже аз олды, олгъанлар да макъаледе косътерильди. Аслында, теткъикъатнынъ пек муим нетиджелеринден бири де шу олды: мевзу иле алякъалы 100-ден 99 мисальде анджакъ «татар» ве ондан япылгъан сёз ве сёз бирикмeleri къулланылды, «къырымтатар» келимеси биле тек сайлы мисаллерде расткелинди.

XIX а. сонъу иле XX а. башы деп, 1880-джы сенелеринден 1920-джи сенелерине къадарки девирни козъде туттыкъ. Бу девир, белли олгъаны киби, ичинден даа бир къач девирге болюне (1883–1905 с., 1905–1917 с., 1917–1921 с., 1921–1928 с.), булардан эр биринде къырымтатар эдебий аятына янъы-янъы муэллифлер къошуулгъан ве шу эдебиятны даа да юксек

севиеге чыкъаргъан эдилер. Теткыкъат ичюн бу муэллифлернинъ энь белли олгъанлары хронологик бир сыра иле эльге алынгъандыр.

Иште, ильк девир: 1883–1905 с. Бу девир акткында сёз ачылыркен, эсасен, учь исим анъылмакъта: И. Гаспринский, С.-А. Озенбашлы ве О. Акъчокракълы. Юкъарыда къайд этильгени киби, И. Гаспринскийнинъ «татар» этнонимине нисбетен хусусий бир бакъышы олгъан ве о, махсус бир теткыкъаткъа ляйыкъ олгъаны ичюн, бу араштырманынъ черчивесинде бакъылмагъандыр. Иште, И. Гаспринскийнинъ замандашларына кечейик.

С.-А. Озенбашлы (1867–1924). Теэссюф ки, бу олдукъча истидатлы кырымтатар шайр ве языджысы, янъы кырымтатар драматургиясынынъ ильк эсерини берген муэллифнинъ шимди элимизде пек аз эсери булуна, «татар» сёзүне де шимдилек онынъ ялыныз 1897 с. язылып, 1901 с. саналаштырылгъан «Оладжагъа чаре олмаз» пьесасында [13, с. 105], 1903 с. «Терджиман» газетасында басылып, кырымтатар хиджретлерине багъышлангъан «Эй, гонъюль!» манзумесинде, бир де 1900 с. язылгъан «Татарын васиети» ширирининъ [12, с. 67–68] серлевасында расткельмек мумкүндир. «Эй, гонъюль!» ширинде «татар» келимеси эки дефа – 2 ве 4 бентлерде кече:

*Даха чокъмы уор евляд-ы татар?
Гонъюль, гозь хиджабынъ, аджең, ким ачар?
Акълы олан бойле гъафлетми ятар? < ... >*

*Эсеф, аранмыёр халяса чаре!
Не гerek бу хиджрет къавм-ы татара?
Гонъюль, не къачарсынъ гъариб дияра?
Бу сенинъ эттигинъ мердлик дегильдир! [21].*

Бу муэллифнинъ яратыджылыгъы боюнчада араштырмаларны девам этмек мумкүндир.

Экинджи исим – белли несирджи, драматург, шайр ве терджиман О. Акъчокъракълы (1879–1938). «Татар» этноними ве онынънен багълы сёз бирикмелери бу эдипнинъ эм манзум, эм де менсур эсерлеринде расткеле. Мисаль, «Исмаил бек Гаспринский» адлы ширини алайыкъ:

*Долашыштыр Русие ве Френкистаны,
Идюп дикъкъат машшет-и алеме, ол яр.
Корер ки, саъй ве теракъкъиде джумле джихан, –
Ничюн къалсын джехалетте миллет-и татар? [2, с. 40].*

О. Акъчокъракълынынъ 1899 с. басылгъан «Ненкеджан ханым тюрбеси» повестини де алсакъ, бу эсерде «татар аскери» [2, с. 20], «татар бичими

эльбисе» [2, с. 21], «татар лисаны» [2, с. 21], «ислям татарлар» [2, с. 21], «(кырыкъ нефер) татар атлысы» [2, с. 27] киби бир сыра сёз бирикмелери расткелине.

1905 ве 1917 сс. Рус инкъиляплары ве 1917 с. соңунда кечирильген I Кырымтатар къурултайы кырымтатар эдебиятынынъ инкишафына да буюк сильтем бергендир. Мейдангъа бир чокъ истидатлы эдиплер чыкъын, оларнынъ арасында, айрыджа оларакъ, А. С. Айвазов, А. Чергеев, У. Ш. Токътаргъазы, А. Одабаш, Б. Чобан-заде, Н. Челебиджихан, Дж. Сейдамет, Дж. Керменчили, М. Ниязи, Ш. Бекторе, А. Ильми, У. Ипчини аньмакъ мумкюндир. «Татар» сёзю ве онынъ иле алякъалы сёз бирикмелери булардан эр биринде, базыларда исе – дефаларджа ве соңь дөредже терен маневий мана ташыракъ къулланылгъандыр. Мисаллерде бакъайыкъ.

Белли шаир ве педагог Асан Чергеев (1879–1946). Бу эдипниң де шимди элимизде булунгъан эсерлери чокъ дегиль. «Татар» сёзюни алсакъ, оны, мисаль, 1905 с. язылгъан «Эшит, мевта не севлеюр» поэмасында – «татар кою» [33, с. 130] ве «татар мулью» [33, с. 131] ибарелеринде расткельмек мумкюндир. Араштырмаларны девам этмек керек.

Невбеттеки исим – даа чокъ А. Чергеевнен берaber анылгъан эдип, чокъ истидатлы шаир, языджы, драматург ве терджиман У.Ш. Токътаргъазы (1881–1913). «Татар» сёзю бу эдипниң эм шиирлеринде, эм драматургиясында пек сыйкъ расткеле. Шиирлерини алсакъ, ильк эвеля, «Беклериз» [23, с. 8], «Раат кечинмек» [23, с. 21], «Фи медх-и Кырым», «Пара», «Бен сени эттим къабул», «О кимдир?» киби эсерлерни аньмакъ мумкюндир. Мисаль, «Фи медх-и Кырым» ширирининъ 10 ве 11 бентлеринде «татар» ве «Татарлыкъ» келимелери кече:

«Хубб-уль-Ватан мин эль-иман» – хадистир,
Ватаныны севмеенлер – хабистир,
Бу Ватана Татар оғылу варистир,
Дигерлер сахип оламаз Кырыма!

Кырым гиби Ватан вармы дюньяда?
«Татарлыкъ» гиби шан вармы дюньяда?
Шимди, бакъ, уюян вармы дюньяда?
Ачыкъ гозълер чапышырлар Кырыма! [26, с. 4–6].

Я да мешур «Пара» ширирини алайыкъ:
Татарынъдыр шимди сыра:
Окъусын бизим фукъара,
Огренсин бир унер, зира
Керек пара, пара, пара! [23, с. 26].

Эдипнинъ «Бен сени эттим къабул» ширинде «татар» сёзю учь бентинъ соңунда, ичинде «татар» сёзю булунгъан накъаратта (багъламада) кече:

*Бильмедиң сен ич саадет къадрини, валлахи, татар,
Кимсенинъ индинде, бакъ, шимди сайылмаз шах татар* [12, с. 131].

«О кимдир?» ширинде де «*O – татарлардыр, Къырымынъ ерлилери; O – бизлериз, бу Ватанынъ оғъуллары*» бейти манзуменинъ бутюн 12 бентининъ соңунда, багълама оларакъ текрарлана. Бу эсерниң ильк дөртлюги шудыр:

*Дағъда яшар – якъмагъа бир одуны ёкъ.
Сув башында – сувдан янмагъан бир куни ёкъ.
Аильтыкъ сачар – ашамагъа ич уны ёкъ.
O – татарлардыр, Къырымынъ ерлилери,
O – бизлериз, бу Ватанынъ оғъуллары!* [26, с. 8–10].

Юкъарыда да къайд этильгени киби, «татар» сёзюне У.Ш. Токътаргъазының ялынъыз ширилеринде дегиль, «Моллалар проекти» пьесасында да расткельмек мумкүн. Мисаль, бойле ибарелерде: «къара татар» [23, с. 35], «татар проекти» [23, с. 35], «татарджы» [23, с. 35], «татар халкъы» [23, с. 36, 37] «поселян татар» [23, с. 37], «татар баласы» [23, с. 40], «татар газеталары» [23, с. 44], «татар матбалары» [23, с. 44], «мусульман татарлары» [23, с. 45], «татарлар» [23, с. 48] ве саире.

Шуны да къайд этмек керек ки, бу пьесаның ильк къысмында «бутюн Къырым татарлары адындан...» ибареси де кече [23, с. 34]. Бу ибаре арап арифлери иле там бойле шекильде – изафет оларакъ языла ве бунда Къырым сёзю, анълашыла, этник манада дегиль де, джогърафик бир ад оларакъ къулланыла.

А.С. Айвазов (1878–1938). Бу чокъ истидатлы языджы, драматург ве публицист, юкъарыда да къайд этильгени киби, И. Гаспринскийнинъ тюркчюлик гъаелерининъ тесири алтында булунгъандыр. Оның ичон о, озы бедий эсерлеринде «татар» ве оның иле алякъалы сёз ве ибарелерни къулланмамагъа тердҗих эткендир. Буны, мисаль, оның «Неден бу ала къалдыкъ» пьесасында, «Эсарет къурбанлары» икяесинде, я да даа бир мешур эсеринде – «Аннеджигим, нердесинъ? Гель!» икяесинде корымек мумкүндир. Амма, бунъа бакъмадан, айны шу пьесада биле, бир къараманның нуткында «татарский свадьба» [1, с. 10], «татар свадьбасы» [1, с. 10], «татар тили» [1, с. 50] киби ибарелер кече. Яни, муэллиф, истеристемез, халкъның алышкъан этномоним ве оның иле алякъалы келиме иле сёз бирикмелерини къулланмагъа меджбур олгъандыр.

Аслында, бу теткъикъатның мевзусы бакъымындан, хусусий бир дикъкъат А.С. Айвазовның бедий-публицистик эсерлери чеке. Мисаль, онынъ 1917 с. «Миллет» газетасында бастиргъан бир беян-наменинъ метнини алайыкъ. Бу текстте дефаларджа, deerlik эр бир абзацта «татар» сёзю ве «Кырым татары» сёз бирикмеси текрарлана. Мисаль ичюн, сонъки абзацны кетирейик (парча бугунъки кырымтатардагъа якъынлаштырылгъан бир шекильде бериле):

«Артыкъ, Кырым татары эр ишини, эр дердини, эр хасталыгъыны кенди векиллери вастасы иле кенди Къурултайында сёйлейджек, [онынъ] эр тюрлю илядж ве дерманы да Къурултайындан корюоледжектир!.. Артыкъ, Татар кенди Къурултайынъ тизеджек Ясасынен яшайджакъ, кенди къануний идарени бельгилейджек Эсас Къануны иле идаре олунаджакътыр. Яшасын Татар Къурултай!..» [30, с. 85].

Номан Челебиджихан (1885–1918). Кырымтатар эдебиятының энь парлакъ исимлерinden бири олгъан бу эдип «татар» келимесини озюниң эм несир, эм де назм эсерлеринде сыкъ-сыкъ къуллангъандыр. Онынъ шиирлерини, ве ильк эвеля, кырымтатар миллий йырына (гимн) чевирильген «Ант эткенмен!» шиирини алсакъ, «татарлар» келимеси бу манзуменинъ ильк мисрасында ер алмакътадыр:

Ант эткенмен татарларның ярасыны сармагъа!.. [16, с. 166].

Я да «Савлыкъман къал, Татарлыкъ!» шиирини алайыкъ. «Татар» сёзүндөн япылгъан «Татарлыкъ» келимеси бу шиирниң серлевасында ве ильк дёртлюгинде ер ала, даа бир «Татар» сёзю сонъки, учюнджи дёртлюкте кече:

*Артыма бакъсам – акъ омюр, алдымда – олюм,
Коп узамаз, беллеймен, къарангъы ёлум,
Къарсамбадан хавф этмей, кольгеден урькмей,
Сонъ нефесте: «Татар!» – деп, узаныр къолум.* [16, с. 168].

«Айгиди, татар яшлары!» шииринде исе серлевагъа алынгъан хитап эр учъ дёртлюкниң башында текрарлана [16, с. 166–167].

Н. Челебиджиханың «Къарылгъачлар дуасы» икяесини де алсакъ, бу икяеде, шу джумледен, «кой татарлары» [16, с. 158], «татар тили» [16, с. 158], «эски татар» [16, с. 158], «буюк татар» [16, с. 159] киби ибарелерни окъуй билемиз.

Бунъя бенъзер вазиетни Н. Челебиджиханың миллий дава аркъадашы, чокъ истидатлы языджен ве публицист Джәфер Сейдаметниң (1889–1960) эсерлеринде де корымек мумкүндир. Мисаль, 1916 ве 1917 сс. Истанбул ве Акъмесджитте басылгъан «Миллий дуйгъу» икяесини алайыкъ. Бу икяеде «татар» сёзю ве онынъ иле алякъалы ибарелер дефаларджа кеч-

мекте. Мисаль, «татар оджагъы» [24, с. 43], «татарын къошу, куреш эглен-джелери» [24, с. 44], «секиз-он татар» [24, с. 44], «къарт татарлар» [24, с. 45], «татарлар» [24, с. 46], «татар яшы» [24, с. 46], «татарын омрю» [24, с. 46], «татарын Мизаны» [24, с. 46], «татар куреши» [24, с. 47], «татар аденти» [24, с. 48].

Я да «Унутылмаз козъяшлар» икяесини алайыкъ. Бу икяеде де «татар» этноними сыкъ-сыкъ къулланыла, эсерде, мисаль, «татар къадынлары» [24, с. 24], «татар» [24, с. 24], «бугуннин татарлары» [24, с. 25] «татарлар» [24, с. 25] киби сёз ве сёз бирикмелери кече.

Шуны да къайд этмек керек ки, Джәфер Сейдаметниң «татар» сёзюни къулланмасында, анълашыла, белли бир эволюция юзы берген эди. Мисаль, 1922 с. язылып, ильк дефа таа 1938 с. «Эмель» меджмуасында басылған «Ислам ака» икяесинде «татар» сёзю аман-аман кечмей – онын ерини «къырымтатар» сёзю ала: «къырымтатарлар» [24, с. 55], «къырымтатар укумети» [24, с. 75], «къырымтатар аскери» [24, с. 77], «къырымтатар шахиди» [24, с. 77] киби ибарелерде. Бундан гъайры, айны шу эсерде «къырымтатарлар» манасында «гъарип къырымлылар» [24, с. 58] ве «къырым яшлары» ибарелери де кече [24, с. 63]. Бунынъен берабер, муэллиф, кене де «татарлар» сёзюни де «унутмай» [24, с. 77]. Фикримиздже, мезкюр эволюциянын себеплерини 1917 с. соңында кечирильген I Къырымтатар къурултайынын халкъынын миллий анъына япқын тесириnde къыдырмакъ керектир.

Шусы да дикъкъат чекмектедир ки, айны шу «Ислам ака» икяесинин илеридеки неширлеринде (1964 с. айны шу «Эмельде» ве 2009 с. Анкарада, Дж. Сейдаметниң эсерлерinden ибарат бир джыйынтыкъта) «татар» ве «къырымтатар» сёзлери ич кечмей, олар эпси «къырым» я да «къырымлы» сёзлерине деньиштирильгендир [31; 32]. Дж. Сейдамет о заман артыкъ мерхум эди ве бу «редакциялардан» хабери бар эдими, ёкъ, олса да мунасебети не олгъан, белли дегильдир.

Невбеттеки исим – буюк шаир, несирдже ве алим Б. Чобан-заде (1893–1937). Бу эдип, ич шубесиз, «татар» келимесини энъ чокъ къулланған ве атта оны чокъ муим бир миллий тимсальге чевирген бир муэллиф олғандыр. Онынъ яратылғанда, эм несир, эм де назм эсерлеринде «татар» сёзюне сыкъ-сыкъ расткельмек мүмкүндир. Мисаль, ««Татар тугульмен!..» дегенлерге», «Согъушкъа достларым, хакъ татар тили ичюн!», «Тынч татар чөлөндө!..» шиирлеринде «татар» сёзю серлевагъа алынған [27]. Бундан гъайры, «татар» сёзю ве онынъ иле алякъалы бир чокъ ибарелер шаирниң «Къавгъасыз той корюльмеген» [27, с. 32–33], «Печель Азиз» [27, с. 34], «Студент» [27, с. 44], «Озъ-озюме» [27, с. 57], «Ой, сувукъ шу гъурбет» [27, с. 61], «Тувгъан тиль» [27, с. 64–65], «Бинъ докъуз юз он докъуз» [27, с. 72], «Къарт Дунай, Къарт Дунай» [27, с. 73], «Алим айдамакъ» [27, с. 74],

75], «Заваллы тюрюк» [27, с. 78], «Бир изин беринъиз!..» [27, с. 79], «Къайтарма» [27, с. 81], «Къоллар демир, баш эмэн...» [27, с. 83], «Сув анасы» [27, с. 87], «Мезад» [27, с. 91], «Бабама» [27, с. 100], «Кечмиштеки сучларымыз» [27, с. 103], «Токъай шарабы» [27, с. 111–112], «Къарт чингене» [27, с. 114–115], «Къалкъ, Эсма къардашым!» [27, с. 118], «Кимсе бильмий» [27, с. 118–119], «Чора батыргъя» [27, с. 130], «Къалпакъ маҳраджы» [27, с. 137], «Ичкен!..» [27, с. 140], «Юз алтмыш йыл!..» [27, с. 146] шиирлеринде, бир де «Анань къайды?» [27, с. 149–156] ве «Танду» [27, с. 163] дестанларында да къулланылгъандыр.

Мисаль оларакъ, ««Татар тугульмен!..» дегенлерге» шириндөн бир къач бейит кетирийик:

«*Биз татар тюгюльмиз!*», – дий бугунь дёнме.
Эльбетте, тюгюльсинъ, ай байгъущ коле...

Сен бугунь ойтальыкъ, ыргъатсынъ, чобан,
«Татарман!» – десенъ де, табылмаз инангъан...

Сенинъ бу инкярынъ къоркъудан келе...
«Мен татар тюгюльмен!» – Явропа куле... [27, с. 94–95].

Юкъарыда къайд этильгени киби, «татар» сёзю Б. Чобан-заденинъ тек шиирлеринде дегиль, бол-бол несир эсерлеринде де къулланылгъандыр. Буны, мисаль, «Индемез Джелиль», «Он дёрт джашымда», «Огъурлы джоллар», «Арманда бир шайр» [27, с. 204, 207], «Бир къач сучум» [27, с. 209], «Эртеджи Мурат» [27, с. 215] икялеринде ве «Нурай» повестинде [27, с. 178] корымек мумкүндир. Мисаль оларакъ, «Он дёрт джашымда» икяесининь башындан пек маналы бир парчаны алайыкъ:

«*Биз, татарлар,* бек чалт тува, осе, ойнай, куле, соң тюшип олемиз...
Ат устюнде, айғырларның аркъасында джууруып джюрген бир баҳтымыз бар... Тоз чанъгъытып, козъ къамаштырып чыгъамыз, соң бир айланмада, бир къыйыр, ыйыкъ джерде атымыздан тюшип, сессиз, ынъыртысыз, мугъаймай, окюнмий, джыламай оле, унтуламыз... Барсын, эр халкъ тилегенидай омюр сюрсин; биз джашавның бу союны, олюмнинъ бу джолуны сюемиз... <...>

Татарлыкъ къолай болса, татарларның джашавы тек татарларның котере биледжегиндай болмаса, бу къадар аз къалырмы эдик?..» [27, с. 181].

«Татар» сёзю ве онынъ иле алякъалы сёз бирикмелери пек чокъ Б. Чобан-заденинъ «Огъурлы джоллар» икяесинде де къулланылгъан. Мисаль ичюн: «джигит татар» [27, с. 192], «татарлар» [27, с. 192], «татар» [27, с. 192, 198], «татарджа» [27, с. 192, 198, 201], «койлю татар» [27, с. 192,

195], «татар балалары» [27, с. 193], «татар джашы» [27, с. 193, 201], «татар байрамы» [27, с. 194], «татарлыкъ» [27, с. 195], «татар тарихы» [27, с. 195], «татар акътайы» [27, с. 195], «татар эрекклері» [27, с. 196], «татар кечеси» [27, с. 199], «татар койи» [27, с. 201], «татар шеэри» [27, с. 201].

«Индемез Джелиль» иккесинде (1920 с.) де бу сөз «орта татар бойлю» [27, с. 211], «татарлар» [27, с. 212, 214], «татар балалары» [27, с. 212], «татар» [27, с. 212, 213], «дели татар» [27, с. 213], «Маладес, татарин!» [27, с. 213], «татар искадронлары» [27, с. 213] киби ибарелерде расткеле.

Текарламалымыз ки, Б. Чобан-заде, ич шубесиз, «татар» сөзүни энъ чокъ къуллангъан кырымтатар эдиплеринден бири, бельки де биринджиси олгъандыр. Амма, мисаль, айны шу «Индемез Джелиль» иккесинде, баш къараманннынъ табиат чизгилерине даир бильги бергенде, муэллиф «кырымлы» сөзүни де къуллана:

«*O, о бирлеринден даа зияде къырымлы, эски къырымлы эди. Къырымлынынъ къайгъусы, джсан сыкъылмасы, куньлерининъ файдасыз корюнмеси оны даа зияде тута, даа зияде сыкъа эди*» [27, с. 211].

Иккенинъ бу ери айрыджа дикъкъат чеке ве маҳсус бир талильге ляйыкътыр.

«Татар» этонимини чокъ севген даа бир шаир ве языджы – Абидулла Одабаштыр (1881–1938[?]). Буны, ильк эвеля, онынъ «Алтын ярыкъ» поэмасындан анъламакъ мумкүндир. Бу эсерде «татар» сөзю ве онынъ иле алякъалы ибарелер, – «татар яшлары», «Татарлыкъ», «яш татарлар», «Татар юрту», «Татар ханлыгъы», «Татарстан», «татар ханы», «татарлар», «татар къувети», «буюк татар миллети», «къарт татарлар», «татар джаны», «татар юргеги», «яш татарлар ордусы», «татар тёлю», «татар сою» ве саире, – дефаларджа къулланылгъан, затен эсернинъ эсас мевзузы – «Татарлыкъ», онынъ кечмиши, земанеси ве келеджегидир, «Татарлыкъ» да бу эсерде, табий ки, пек миим бир тимсалы оларакъ, соң дередже терен бир мана ташымакътадыр. Дестаннынъ соңынки къысмындан, «Татарлыкъ» ве алемшумуль («всеобъемлющая») севги мотивлерини булундыргъан бир къач дёртлюкни мисаль оларакъ кетирайек:

*Татарлыкъны джсанынъдай сев! Чонки сен – бир Татарсынъ!
Яхы, яман – эр бир алынъ Татарлыкъва бағылышыр;
О олерсе – сен де олер, о яшарса – яшарсынъ,
Яшавынъны севmez исенъ – инсанлыкътан чыкъарсынъ!*

*Татарлыкънынъ севгисини юрегинънинъ энъ азиз
Бир якъында сакълагъан соң, дюньядаки ай, йылдыз,
Инсан, айван – эр бир шейни бир сыртада севмелисинъ,
Севмелисинъ Татарлыкъны, инсанлыкъта сермелисинъ!
Севмек – будыр инсанлыкъны инсан эткен, юксельткен,*

*Яшавымызыны айдынлаткъан, юрегимизге нур серпкен;
Сев эр шейни, сев ве аджы! Татарлыкъыны да: «Истесень –
Эр бир шейге алтын ярыкъ серпеджектир!» – дөп сев сен.
[34, с. 25–26].*

А. Одабашның башкъа шиирлеринден, мевзу бакъымындан, И. Гаспринскийгэ багъышланып, 1918 с. язылгъан «Улу бабай» шири де дикъкъат чеке: бу манзумеде «татар», «къарт татар», «татарлар», «татарлыкъ» сёз ве сёз бирикмелери алты дефа – еди дёртлюкten алтысында, би-рер кере кече [20, с. 68].

Эдипнинъ несир эсерлерини исе алсакъ, араштырылгъан унсурларны, мисаль, «Унутмайджакъ» («татар мектеби») [20, с. 25] ве «Эв къушлары» икялеринде («татарджы») [20, с. 36] расткельмек мумкундир.

«Татар» этонимини пек севген даа бир шаир – «Къуруттай шаири» намыны къазангъан Джемиль Керменчикидир (1891–1942). «Татар» сёзю ве онынъ иле алякъалы чешитли сёз бирикмелери бу эдипнинъ «Татарым!» («Татарлыкъ», «Татар огълу Татарым», «Татар») [14, с. 84–86], «Сонъ сёз!» («Татар», «татар къаны», «буюк Татарлыкъ», «татар дюнъясы») [14, с. 80–82], «Озъ тилимиз» («татар сарфлары») [14, с. 70], «Сен ольме, догъ!» («генч татар») [14, с. 78], «Буюк байрам шерефине» («Татар огълу») [14, с. 58–60], «Учурумын башындайыз» («татар къадын-къызлары») [14, с. 88–90] ве башкъа шиирлеринде расткеле. Мисаль, мешур «Татарым!» шириринъ ильк дёртлюгини алайыкъ:

*Баш устюмде долашыёр бир булут,
Банъа диёр: «Татарлыгъы сен унум!».
Хайыр, достум, сен бу дерттен фаригъ ол,
Шу сёзлери хатырынъда эйи тут:
Сен не дерсенъ – Татар огълу Татарым,
Татарлыкътыр – ма-бих-иль-ифтихарым!.. [14, с. 84–86].*

Я да «Сонъ сёз» ширинден ильк дёртлюк:

*Бен – Татарым!.. Энъ кучюк бир шее бен козь юммам!
Кучюк биле олса, ярдымы душмандан уммам.
Догърулыгъа, яхшылыгъа эр вакъыт боюн эгерим,
Лякин акъсызлыгъа асла, асла, асла бойсунмам! [14, с. 80].*

Мевзумыз бакъымындан дикъкъат чеккен даа бир эдип – атешин шаир Амди Герайбайдыр (1901–1930). Бу шаирнинъ тек серлевасында «татар» сёзю булуңгъан шиирлерини алсакъ, – «Татар ичюн!», «Татар оджасына», «Эски татар мектеби», «Яш татарларгъа», «Заваллы татар къызы», «Татар къызынынъ къара бахты, ве я анайымнынъ козь яшлары», – кучюк бир ан-

тология олур [5]. Бундан гъайры, бу киби сёз ве ибарелерни оның бир чокъ башкъя шиирлеринде де, мисаль, «Хиджрет» поэмасында [5, с. 86, 87, 88], «Багъчасарай» [5, с. 95], «Не сакъландынъ о къадар?» [5, с. 25], «Хош кельдинъиз!» [5, с. 38], ««Ант эткенмен» айтаман» [5, с. 40], «Тинтюв (Облава)» [5, с. 42], «Джашлыкъя» [5, с. 45], «Къарасув» [5, с. 48], «Айгиди, шу вакъытлар» [5, с. 65], «Талакъ» [5, с. 67], «Ачлыкъ» [5, с. 68], «Кечти энди» [5, с. 79], «Джигитниң джыры» [5, с. 80], «Дар-уль-муаллиматны битирген кызыларымызгъа» [5, с. 82] манзумелеринде де расткельмек мүмкүндир.

«Багъchasaray» шириinden бир дёртлюк:

«Кябе»сидир Татарын – Багъchasaray,
Бугунь халкъынъ козюнде къор болса да;
Татар кене, «Къыбла» деп, онъа къарай,
Багъchasaray багъында гуль солса да [5, с. 95].

Невбеттеки исим – чокъ истидатлы шаир ве несирджи Мемет Нуэттир (1888–1934). «Татар» сёзю бу эдипниң бир сыра назм ве несир эсерлеринде расткеле. Мисаль, шиирлерини алсакъ, ильк эвеля, «Етер артыкъ!», «Бир татарның фигъаны» [19, с. 25–26], «Тек окъу! (Татар койлюсине)» [19, с. 28], «Оламам» [19, с. 84], «Чобан акъай» («Бир кичкене татар эдим...») [19, с. 96], «Тюркюли намаз» [19, с. 127], «Зоречикниң анты» («Мен бир татар кызызман») [19, с. 133] киби эсерлерни анъмалымыз. Мисаль оларакъ, «Етер артыкъ!» шириinden бир дёртлюк алайыкъ:

Нидже юз йылдан бери намусынъ тахкъир эдилиркен,
Даа дөгърусы, варлыгъынъ эр ерде инкяр эдилиркен,
Акълы, ерли талапларынъа эп къариши гидилиркен, –
Силькин, артыкъ! Бильсинлер: Татар къуртулмуши эсареттен!
[19, с. 24–25].

Айны шу эдипниң несир эсерлерини исе алсакъ, оның «Бахытсыз хоранта» икъясинде «татар сёзю» [19, с. 157] ве «Селим сохта» повестинде «татар кызылары» [19, с. 154] ибарелери расткеле.

Бу девирниң ады мутлакъя анъыладжакъ даа бир кырымтатар класик шаири – Абдураман Къадри-задедир (1876–1938). Бу эдипниң «татар» келимесине мунасебетини пек къандырыджы оларакъ 1917 с. декабрь 3 (16)-да язылған «Къуруттайынъ ачылмасы ичюн тарих» адлы шири косытере биле. Соңыкъ мисрада тарих (хронограмма) булунған бу 10 бейитли гъазельде «татар» келимеси чешитли вариантларда еди кере кече:

Иште, парлады Татарынъ неджм-и икъбали бугунь!
Иште, дөгъды уфкъ-ы хурриетте шемс-и шевкети!

*Мюжделер! Ачылды химметле Къурултай меджслиси!
Тазеленди шимди Татарын да эски савети.*

*Къаҳраманлар диктилер ахир зафер байрагъыны,
Далгъаланды Хан-Сарайы узьре Татар райети.*

*Фарт-ы мемнүниетимден н'ола дёксем гозь яши –
Чокъ замандыр горьмемиштик чонки бойле ниъмети.*

*Чатласын душманларын кин ве хасеттен юргеги,
Горьсюн эрбаб-ы хасет бизлерде олан гъайрети!*

*Шимди Татар кенди къанунларыны кенди дюзер,
Яр-у-агъяра олур Ясасы варлыкъ худжеджети!*

*Ильм-у-ирфан иле умран-ы биляда саъй идюп,
Бу Ешиль адада артыкъ биз къурарыз Дженнети!*

*Джумле миллетлерле къардашлыкъ эсасы узьредир,
Хурь Татарынъ итикъадынджса сиясет хикмети.*

*Яшасын Къырым Къурултайы! Яшасын хурь Татар!
Яшасын бунлары юксельтэн о генчлик химмети!*

*Рахмия, дюшти не раяна джевхерий тарихымыз:
Дюзди Къырымда Къурултайыны Татар миллети! [15].*

1910–1920-нджи сенелерининъ энъ муим къырымтатар шаирлери арасында, мутлакъя, хиджретте догъыгъан эки къыйметли шаирнинъ де адлары анылмалыдыр. Олардан биринджиси – белли шаир ве педагог, четэль къырымтатар эдебиятынынъ энъ муим векиллерinden бири – Мехмет Ниязидир (1878–1931). «Татар» ве онынъ иле алякъалы чешитли сёз бирикмелерине бу эдипнинъ «Татар бармы?» деп сорагъанларгъа», «Къырымгъа: Добруджадан сизге селим кетирдим» [17, с. 30], «Ешиль джурткъа» [17, с. 32], «Джурт сюйгиси» [17, с. 33–34], «Эшитемен. (Тюшюрильген йылдызларгъа)» [17, с. 35], «Марш» [17, с. 38], «Меньли Герай медресесине марш. (Талебе лисанындан)» [17, с. 40–41] ве башкъя шиирлеринде расткелине. Мисаль оларакъ, ««Татар бармы?» деп сорагъанларгъа» шиирinden бир къаҷ бейит алайыкъ:

*«Татар бармы?» – деп ким сорай? – Мен барман!
Адын, шанын бек таныгъан джаси татарман! <...>*

*Миллет адым «тюрк» болса да, тарихта
Шанлы адым – Татар! Шай деп язарман.*

*Озь терегин бегенмеген сойсызларгъа
Гурь давушман: «Керекмейсиз!» – деп айттарман.* [17, с. 30].

Романъяда дөгъгъян даа бир кырымтатар шири – Шевкъи Бекторе (1888–1961). Мевзумыз олгъан унсурларгъа онынъ, мисаль, «Татарлыгъым» ве «Миллетимнинъ Кябеси» [17, с. 19, 20] киби шиирлеринде расткельмек мумкундир. Эдипнинъ «Татарлыгъым» шири айрыджа бир шурет къазангъандыр:

*Татарлыгъым, тувгъан ерим,
Балалыкътан сюемен;
Онлар ичюн коп вакъытлар
Джылай-джсана куемен.*

*Къайда барсам, мен коремен:
Гъарип татар сачылгъан,
Озь багъында къокъламагъа
Ёкъ бир гулю ачылгъан. <...>*

*Къатты джельмен атылгъанлар
Тавгъа, ташкъа я джаргъа,
Джарты дюнья мезар болгъан
Татарлыкъка, татаргъа...* [17, с. 26].

Невбеттеки дөрт исим – эсасен 1920-джы сенелерде ве даа чокъ несир саасында танылгъан эдиплердир. Булардан ильки – белли языджы ве публицист Аблаким Ильмидир (1887–1962[?]). Бунынъ, мисаль, мешур «Ачлыкъ хатирелери. Сюндюсин хатире дефтеринден» повести алынса, бунда «татар акъайы» [8, с. 87], «татар приюты» [8, с. 88], «татар авалары» [8, с. 90], «татарджа» [8, с. 89] киби сёз ве сёз бирикмелери расткеле. «Татарджа» келимесини айны эдипнинъ «Къуртчу Бекирчик» повестинде де окъумакъ мумкундир [8, с. 161].

Экинджи исим – несирдже, шаир ве драматург Умер Ипчидир (1897–1955). Мевзумыз олгъан сёз ве сёз бирикмелерине бу эдипнинъ бутюн бу учь далда язгъан эсерлеринде расткелине. Несир эсерлерини алсакъ, бунья «Асан» повести («татар яшы») [9, с. 169], «Расткелиш» («татар фамилиялары») [9, с. 55] ве ««АМО» автобусында» («татар яшлары») [9, с. 94] икялери, пьесаларыны алсакъ – «Мотор» пьесасы («татарлар», «татарджа», «татар») [9, с. 255; с. 261; с. 262], манзум эсерлерини де алсакъ –

«Кимден ярдым?» («татар къызы») [9, с. 415, 416], «Янты элифба» [9, с. 440], «Истерим!» киби шиирлери мисаль ола билир. Эдипнинь 1918 с. «Миллет» газетасында басылгъан, эеджан толу «Истер эдим...» шири айрыджа бир дикъкъат чеке, бу шиирде «татар» сёзю бутюн манзууме боюнчика текрарлангъан багъламада учер кере кечмектедир:

*Истер эдим: эмен, чамлы орманларда,
Къая, учурым, къар, аязлы заманларда,
Ешиль чёллер, энъ далгъалы дерьяларда –
Татар йыры, татар чынбы йырлансын!
Татар түгъу – Кок байракъ далгъалансын!*

*Истер эдим: Джынгъыз куню арткъа къайтсын!
Ясасыны, тёресини джсангъа салсын!
Юреклерде, ер, коклерде нам берген –
Татар йыры, татар чынбы йырлансын!
Татар түгъу – Кок байракъ далгъалансын!*

*Истер эдим: татар къызы азад олсун,
Йылдыз киби парылдасын, агъартылсын,
Баскъан ери, тувгъан или – Къырымында –
Татар йыры, татар чынбы йырлансын!
Татар түгъу – Кок байракъ далгъалансын!*

*Истер эдим: Махшер куню энъ огде
Кок кефенли татар халкы ер алсын!
Дженнет ёлу, Сырат копрюн кечкенде –
Татар йыры, татар чынбы йырлансын!
Татар түгъу – Кок байракъ далгъалансын!*

*Истер эдим: Сырат копрюн кечкен сонъ,
Хавз-ы Кевсерден шербетлер ичильген сонъ,
Энъ тёрюонде – Дженнет-и аъля, Фирдевсте –
Татар йыры, татар чынбы йырлансын!
Татар түгъу – Кок байракъ далгъалансын! [10].*

1920–1930-нджы с. къырытатар эдебиятында озын несир ве назым эсерлери иле танылгъан даа бир исим – Джафер Гъафардыр (1898–1938). Бу эдип де озын яратылдылыгъында «татар» келимесини ве онинънен багълы сөз бирикмелерини эпейдже къуллангъандыр. Мисаль, онинъ мешур «Ёлджулыкъта» икяесинде – «татар акъайлары» [13, с. 249], «татар-джа» [13, с. 251], «татар яшлары» [13, с. 254], «татарлар» [13, с. 254], «та-

тар миллети» [13, с. 254], «Азманлар» повестинде – «татар халкъы» [6, с. 17], «татарджа» [6, с. 31], «татарлар» [6, с. 34], «Партизан Муратчыкъ» икесинде – «татарджа» ве «татарчонок» [7, с. 96] киби сёз ве сёз бирикмелерини окъумак мумкундир.

Бу девирниң кырымтатар несирджилигининъ даа бир, соң дередже истидатлы векили – Джемиль Сейдаметтир (1903–1977). Бу муэллифнинъ мевзумыз олгъан девирге аит эсерлеринде «татар» келимеси сийрек расткелине, амма, кене де, бардыр. Мисаль оларакъ, 1930 с. басылгъан «Уфукъка дөгъру» романыны кетирмек мумкундир: бу эсерде, «татарджа» ве «татар оджасы» [25, с. 18], бир де «татарлар» [25, с. 43] киби сёз ве сёз бирикмелерине расткельмек мумкундир.

Бу макъалениң соңында, адлары кечкен муэллифлернен берабер, мутлакъя, даа бир эдипниң ады анъылмалыдыр, амма оның бугунъде биллинген (басылгъан) эсерлеринде «татар» этноними ич расткелинmemektedir. Бу муэллиф – шаир Абдулла Лятиф-задедир (1890–1938). Бу эдипниң яратыджылыгъы боюнча ишни девам этмек керек, чонки оның, мисаль, «Кырымтатар эдебиятының соң деври акъыныда» теткъиатында «татар» ве «кырымтатар» сёзлери иле бу сёзлерни булундыргъан ибарелерге («кырымтатар эдебияты», «татар миллети», «татар халкъы», «татар ханлары», «татар задекян ве мемурлары», ««бир авуч» Кырым татары», «татар кою», «татар къадыны», «татар къадынлыгъы», «татарджа») сыйкъ-сыйкъ расткелине [18, с. 37, 38, 44, 45, 47, 49, 51]. Яни А. Лятиф-заде озы ильмий чалышмаларында «татар» этнонимини раат-раат къуллангъан, шу себептен, оны шаирниң бедий эсерлеринде де корымек пек табиј оладжакътыр.

Юкъарыда кетирильген бутюн мисаллер ич бир шубе къалдырмай ки, чокъ асырлыкъ кырымтатар эдебиятының энъ муим деври сайлалгъан XIX а. соңы – XX а. башы дёнеминде «татар» этноними deerlik бутюн кырымтатар муэллифлерининъ эсерлеринде ишлетильген, шу эдиплерниң анъының ве къуллангъан эдебий тиллерининъ пек муим бир унсуры олгъан ве онсыз бу эдебиятны тасавур этмек биле күчтирир. «Татар» сёзю о девир кырымтатар эдебиятының энъ муим эсерлеринде, айрыджа, о йылларның шириетининъ энъ белли мисраларында ер алгъан, шу мисралардаки маневий джошкъунлыкъ ве эеджан исе юз йылдан зияде, хусусан, энъ агъыр вакытларда кырымтатарларны, не ерде булунса-булунсынлар, – Ватан-Кырымдамы, сюргюнлик ерлериндеми, хиджрет топракъларын-дамы, – аякъта туткъан, оларгъа кучь берген, умут багышлагъандыр.

Кырымтатар миллетининъ ады денъишимелерге оғъратылса, соң дередже буюк ихтимал иле, бутюн анъылгъан метинлер де зарар корер: я оларның белли сёзлери денъиширилир, я да эсерлерниң озылерини «унуттырмагъа» арекет этилир. Буның ақибетлерини де козъ огюне кетирмек зор олмамалыдыр.

КҮУЛЛАНЫЛГЪАН ЭДЕБИЯТ

1. Айвазов А.С. Неден бу ала къалдыкъ: пьеса / азырлагъан Ш. Юнусов. Симферополь, 1997. 80 с.
2. Акъчокъракълы О. Эсерлер топламы / азырлагъан И. Асаногълу Керим. Акъмесджит, 2006. 320 с.
3. Бекторе Ш. Волга къызыл акъаркен: хатырлавлар / тертип эткен У. Эдемова. Симферополь: КъДЖИ «Къырымдевокъувпеднешир» нешприяты, 2011. 258 с.
4. Гаспринский И. Полное собрание сочинений. Т. III. Публицистика: 1887–1890 гг. / гл. ред. Р.С. Хакимов; сост. С.А. Сейтмеметова. Казань – Симферополь: Институт истории им. Ш. Марджани АН РТ, 2019. 560 с., 16 ил.
5. Гирайбай А. Джигитке / тертип этиджи, умумий муаррип ве кириш сёзюнинъ муэллифи: И. Керимов; метинлерни азырлав ве изаатлар: М. Алимова. Симферополь, 2009. 112 с.
6. Гъафар Дж. Оммор орънеклери: Икяелер. Ташкент: Гъафур Гъулям адына эдебият ве санаат нешприяты, 1971. 120 с.
7. Гъафар Дж. Партизан Муратчыкъ / азырлагъан Г. Меджмединова // Йылдыз. 1995. № 4. С. 89–99.
8. Ильмий А. Эсерлер топламы / тертип эткен, транслитерация япъян, изатлар берген, библиография ве ильмий-тедкъикъат ишлери кечирген И.А. Керим. Акъмесджит: «Таврия» нешприяты, къырымтатар эдебияты болюги, 2004. 176 с.
9. Ипчи У. Сайлама эсерлер / тертип эткен Я. Ипчи. Симферополь: КъДЖД ММ «И. Гаспринский адына Медиамеркез», 2018. 464 с.
10. Ипчи У. Ф. Истер эдим... (Шиир) // Миллет. 1918, № 157, ноябрь 25.
11. Исмаил Гаспринский. Полное собрание сочинений. Т. 2. Ранняя публицистика: 1879–1886 гг. / гл. ред. Р.С. Хакимов; сост. С.А. Сейтмеметова. Казань – Симферополь: Институт истории им. Ш. Марджани АН РТ, 2017. 384 с.
12. Керим И.А. Къырымтатар эдебиятынынъ иникишаф ёллары (1850–1917 сс.). Монография. Белгород: Константа, 2018. 312 с.
13. Керим И.А. Къырымтатар эдебияты: Юкъары сыныф талебелери ве филология факультетлери студентлери ичюн къулланма дерслер. Акъмесджит, 1995. 352 с.
14. Керменчили Дж. Ма-бих-иль ифтихарым: Къырымлыкътыр – меним гъурурым / тертип эткен Т.Н. Киримов. Симферополь, 2005. 135 с.
15. Къадри-заде А. Къуруттайын ачылмасы ичюн тарих. (Шиир) // Миллет. 1917, № 119, декабрь 3.
16. Къандым Ю. Куреш мейданыны от басмаз... (Монография). Симферополь, 2002. 256 с.
17. Къырымтатар иджрет эдебияты / тертип эткенлер: Э. Къуртумеров, Т. Усенинов, А. Хараходы. Симферополь, 2002. 256 с.
18. Лятиф-заде А. Хаял-омюр: Шиирлер, поэмалар, макъалелер. Акъмесджит, 2005. 120 с.
19. Нуэт М. Къырымнынъ чөль аятындан: Сайлама эсерлер джыйынтыгъы / тертип этиджи, изаатларнынъ муэллифи: Н.С. Сейтаяев. Симферополь: ДОЛЯ, 2003. 240 с.

20. Одабаш А. Чатыртавлының оғютлери. (*Несир ве назм эсерлер топламы*) / тертип этиджи: Э.Б. Сейтбулаев. Симферополь, 2005. 110 с.
21. Озенбашлы С.-А. Эй гонъюль! (Шиир) // Терджиман. 1902, № 20, Май 31.
22. Полное собрание сочинений Исмаила Гаспринского. Т. I. Симферополь, 2016. 384 с.
23. Саадет ичюн: Шиирлер, поэмалар, пьеса. Ташкент: Гъафур Гъулям адына әдебият ве санъат нешрияты, 1976. 140 б.
24. Сейдамет Дж. Икялер / тертип этиджи ве муаррир: И.А. Керим. Акъмесджит, 2009. 88 с.
25. Сейдаметов Дж. Уфукъкъа дөгъру. Роман. Ташкент, 1973. 164 б.
26. Токътаргъазы У. Нале-и Кырым. Къарасувбазар, 1910. 18 с.
27. Чобан-заде Б. Меним языларым... Шиирлер ве икялер / тертип этиджи, муаррир ве текстологик изаатларның музлифи Н. Сеитгъязев. Акъмесджит: Тарпан, 2009. 256 с.
28. Gaspıralı İ. Seçilmiş Eserleri: I. Roman ve Hikayeleri / Neşre Hazırlayanlar: Y. Akpınar, B. Orak, N. Muradov. İst., 2007. 476 s.
29. Gaspıralı İ. Seçilmiş Eserleri: III. Dil-Edebiyat-Seyahat Yazılıları / Neşre Hazırlayan: Y. Akpınar. İst., 2008. 512 s.
30. Hatif O. K. Gökbayrak altında millî faaliyet / Yeniden yayına hazırlayan: Hakan Kırımlı. Ankara, 1998. 128 s.
31. Kirimer C.S. İslam Ağa // Emel. 1964. Sayı: 23. S. 46–64.
32. Kirimer C.S. Milli Duygu. (Cin Mambet, İslam Ağa, Milli Duygu): Hikayeler / Haz.: Sabri Arıkan. Ankara, 2009. 48 s.
33. Kirimov T.N. Qırımtatar edebiyatı ve matbuatının ananeleri (I Qurultay devri): Monografik çalışma. Aqmescit, 2017. 180 s.
34. Timurcan [Habibullah Odabaş]. Altın yarıq / haz.: M. Yunus // Günsel. 2000. № 5. S. 18–26.

Музлиф акъкында маломат: Абдулъватов Нариман Ремзиевич – филология илимлери намзети, кырымтатар әдебияты кафедрасы доценти; Кырымтатар филологиясы, тарихы ве кырым этносларының медениети ильмий-теткікъят институтының етекчи ильмий хадими, Февзи Якубов адына Кырым музендислик ве педагогика университети (295015, Учебный аралыгъы, 8, Акъмесджит, Русие Федерациясы); lale64@mail.ru

Этноним «татары» в крымскотатарской литературе конца XIX – начала XX века

Нариман Абдульвапов

*Крымский инженерно-педагогический
университет имени Февзи Якубова*

Аннотация. В статье представлены результаты научного исследования произведений крымскотатарской литературы конца XIX – начала XX в. на предмет использования этнонима «татары» и производных от него слов и словосочетаний в значении «крымские татары» / «крымскотатарский». В работе были использованы поэтические и прозаические произведения, а также образцы драматургии практически всех наиболее известных крымскотатарских авторов указанного периода. Результаты исследования свидетельствуют о том, что термин «татары» и его производные использовались в указанном значении практически всеми авторами и в абсолютно доминирующем количестве случаев.

Ключевые слова: крымскотатарская литература, татары, татарский.

Для цитирования: Абдульвапов Н.Р. XIX а. соньу – XX а. башы кырымтар эдебиятында «татар» этнонимининъ къулланылмасы [Этноним «татары» в крымскотатарской литературе конца XIX – начала XX века] // Крымское историческое обозрение. 2024. Т. 11, № 2. С. 29–48. DOI: 10.22378/kio.2024.2.29-48

Сведения об авторе: Абдульвапов Нариман Ремзиевич – кандидат филологических наук, доцент кафедры крымскотатарской литературы; ведущий научный сотрудник Научно-исследовательского института крымскотатарской филологии, истории и культуры этносов Крыма, Крымский инженерно-педагогический университет имени Февзи Якубова (295015, Учебный пер., 8, Симферополь, Российская Федерация); lale64@mail.ru

The ethnonym “Tatars” in Crimean Tatar Literature of the late 19th – early 20th centuries

Nariman Abdulvapov

Fevzi Yakubov Crimean Engineering and Pedagogical University

Abstract. The article presents the results of a scientific study of works of Crimean Tatar literature of the late 19th – early 20th centuries on the subject of the use of the ethnonym “Tatars” and words and phrases derived from it in the meaning of “Crimean Tatars” / “Crimean Tatar”. We used poetry and prose as well as examples of drama by almost all the best known Crimean Tatar authors of the specified period. The results of the

study clearly show that the term “Tatars” and its derivatives were used in this meaning in an absolutely dominant number of cases and by almost all authors.

Keywords: Crimean Tatar literature, Tatars, Tatar.

For citation: Abdulvapov N.R. The ethnonym “Tatars” in Crimean Tatar Literature of the late 19th – early 20th centuries. *Krymskoe istoricheskoe obozrenie=Crimean Historical Review*. 2024, vol. 11, no. 2, pp. 29–48. DOI: 10.22378/kio.2024.2.29-48 (In Crimean Tatar)

REFERENCES

1. Ayvazov A. S. Why did we find ourselves in this situation: a play. Compiler Sh. Yunusov. Simferopol, 1997. 80 p. (In Crimean Tatar)
2. Akchokrakly O. Collection of works. Compiler I. Asanoglu Kerim. Simferopol, 2006. 320 p. (In Crimean Tatar)
3. Bektore Sh. The Volga flows red: memories. Compiler U. Edemova. Simferopol: «Kyrymdevokuvpedneshir» publishing house, 2011. 258 p. (In Crimean Tatar)
4. Gasprinskiy I. The Complete Works. Journalism: 1887–1890. Vol. III. Editor-in-chief R.S. Khakimov; compiler S.A. Seitmemetova. Kazan–Simferopol: Marjani Institute of History of the Tatarstan Academy of Sciences, 2019. 560 p.(In Russian)
5. Giraybay A. To the young man. Compiler, Editor-in-Chief and author of the Introduction: I. Kerimov; preparation and interpretation of the text: M.Alimova. Simferopol, 2009. 112 p. (In Crimean Tatar)
6. Gafar Dj. Patterns of life: Stories. Tashkent: Gafur Gulyam Literature and Arts Publishing House. 1971. 120 p. (In Crimean Tatar)
7. Gafar Dj. Partizan Muratchyk. Prepared by G. Medjmetdinova. Yildiz (Star). 1995. № 4. Pp. 89–99. (In Crimean Tatar)
8. Ilmiy A. Collected works. Compiler, transliteration, interpretation, bibliography and scientific-research by I.A. Kerim. Simferopol: “Tavriya” Publishing House, Department of Crimean Tatar Literature, 2004. p. 176. (In Crimean Tatar)
9. Ipchi U. Selected works. Compiler Ya. Ipchi. Simferopol: «I. Gasprinskiy Mediаcenter», 2018. 464 p. (In Crimean Tatar)
10. Ipchi U.F. I would like to... (Poem). People. 1918. November 25 (№157). (In Crimean Tatar)
11. Ismail Gasprinskiy. Vol. 2. Complete collection of works. Early journalism. 1876–1886. Chief editor R.S. Khakimov: compiler S.A. Seitmemetova. Kazan–Simferopol: Marjani Institute of History of the Tatarstan Academy of Sciences, 2014. 384 p. (In Russian)
12. Kerim I. Ways of development of the Crimean Tatar literature (1850–1917). Monograph. Belgorod: Constanta, 2018. 312 p. (In Crimean Tatar)
13. Kerim I. Crimean Tatar literature. A textbook for senior pupils and students of the Faculty of Philology. Simferopol, 1995. 352 p. (In Crimean Tatar)
14. Kermenchikli Dj. I am proud that I am a Crimean Tatar. Compiler: T.N. Kirimov. Simferopol, 2005. 135 p. (In Crimean Tatar)

15. Kadri-zade A. Kurultayin achylması ichyun tarih. (Shiir) [Opening date of the Kurultai. (Poem). People. 1917. December 3 (№ 119). (In Crimean Tatar)
16. Kandym Yu. The battlefield will not be overgrown with grass... (Monograph). Simferopol, 2002. 256 p. (In Crimean Tatar)
17. Crimean Tatar literature of the emigration period. Compiler: E. Kurtumerov, T. Useinov, A. Harahady. Simferopol, 2002. 256 p. (In Crimean Tatar)
18. Lyatif-zade A. Dream-Life. Poems, Articles. Simferopol, 2005. 120 p. (In Crimean Tatar)
19. Nuzet M. From the steppe life of the Crimea: Collection of selected stories. Compiler, author of interpretation: N.S. Seytyagyayev. Simferopol: DOLYA, 2003. 240 p. (In Crimean Tatar)
20. Odabash A. Chatyrtavly's instructions. (Collection of prose and poetry). Compiler: E.B. Seitullaev. Simferopol, 2005. 110 p. (In Crimean Tatar)
21. Ozenbashly S.-A. Oh, Soul! (Poem). Terdijiman, 1902. May 31 (№ 20).
22. Complete collection of works by Ismail Gasprinsky. Vol. I. Simferopol, 2016. 384 p. (In Russian)
23. For happiness: Verses, poems, play. Tashkent: Gafur Gulyam Publishing house for Literature and Art, 1976. 140 p. (In Crimean Tatar)
24. Seydamet Dj. Stories. Compiler and editor: I.A. Kerim. Simferopol, 2009. 88 p. (In Crimean Tatar)
25. Seydametov Dj. Towards the horizon. Novel. Tashkent, 1973. 164 p. (In Crimean Tatar)
26. Toktargazy U. Moans of Crimea Karasuvbazar, 1910. 18 p. (In Crimean Tatar)
27. Choban-zade B. Menim yazylarym... My compositions... Verses and stories. Compiler, editor and author of textual interpretation N. Seityagyayev. Simferopol: Tarpan, 2009. 256 p. (In Crimean Tatar)
28. Gaspirali İ. Selected works: I. Novel and Stories. Preparation for publication: Y. Akpinar, B. Orak, N. Muradov. İstanbul, 2007. 476 p. (In Turkish)
29. Gaspirali İ. Selected stories: III. Articles on language, literature and travel. Preparation for publication: Y. Akpinar. İstanbul, 2008. 512 p. (In Crimean Tatar)
30. Hatif O.K. National activities under the blue flag. Prepared for publication again: Hakan Kırımlı. Ankara, 1998. 128 p. (In Turkish)
31. Kırımer C.S. İslam Ağa. Emel. 1964. no. 23. Pp. 46–64. (In Turkish)
32. Kırımer C.S. National Feeling. (Cin Mambet, İslam Ağa, Milli Duygu): Stories. Prepared by Sabri Arıkan. Ankara, 2009. 48 p. (In Turkish)
33. Kirimov T.N. Significant dates of the Crimean Tatar literature and press (the period of the I Kurultai): Monographic study. Simferopol, 2017. 180 p. (In Crimean Tatar)
34. Timurcan [Habibullah Odabaş]. Golden light. Prepared by M. Yunus. Günsel. 2000. no.5. Pp. 18–26. (In Crimean Tatar)

About the author: Nariman R. Abdulkaparov – Cand. Sci. (Philology), Associate Professor of the Department of Crimean Tatar Literature; Leading researcher at the Research Institute of Crimean Tatar Philology, History and Culture of Ethnic Groups of Crimea, Fevzi Yakubov Crimean Engineering and Pedagogical University (8, Uchednyy lane, Simferopol 295015, Russian Federation); lale64@mail.ru